

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Загальна інформація про навчальну дисципліну

Повна назва навчальної дисципліни	Інтегрований курс "Демократія: цінності, принципи, механізми"
Повна офіційна назва закладу вищої освіти	Сумський державний університет
Повна назва структурного підрозділу	Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій. Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій
Розробник(и)	Костенко Андріана Миколаївна, Лебідь Андрій Євгенійович
Рівень вищої освіти	Перший рівень вищої освіти, НРК – 6 рівень, QF-LLL – 6 рівень, FQ-EHEA – перший цикл
Семестр вивчення навчальної дисципліни	16 тижнів протягом 5-го семестру
Обсяг навчальної дисципліни	Обсяг дисципліни становить 5 кред. ЄКТС, 150 год., з яких 48 год. становить контактна робота з викладачем (16 год. лекцій, 32 практичних занять)
Мова викладання	Українська

2. Місце навчальної дисципліни в освітній програмі

Статус дисципліни	Обов'язкова навчальна дисципліна для освітньої програми "Громадське здоров'я"
Передумови для вивчення дисципліни	Медична соціологія
Додаткові умови	Додаткові умови відсутні
Обмеження	Обмеження відсутні

3. Мета навчальної дисципліни

Мета дисципліни – формування у студентів світоглядних орієнтирів активного та відповідального громадянства; необхідних знань та навичок, пов'язаних з ефективною демократичною взаємодією громадян у суспільстві; розуміння соціальної природи цінностей, ролі влади, прав громадян, процесів захисту прав людини, ролі громадянського суспільства у моніторингу діяльності владних інституцій, а також розвиток навичок системного та критичного мислення.

4. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1. Філософські засади демократії
--

Тема 1 Гуманістичний світогляд як основа діяльності майбутнього фахівця. Етичні засади професійної та громадської діяльності.

Світогляд фахівця як система наявних понять і уявлень про світ: природу, людину, суспільство і про самого себе. Сучасні світоглядні принципи, ідеали, цінності, що лежать в основі підготовки фахівців. Основні компоненти професійного світогляду фахівця: пізнавальний, ціннісно-нормативний, емоційно-вольової та дієво-практичний. Аксеологічна (ціннісна) сторона світогляду як регулятор професійної та громадської діяльності. Розвиток та функціонування різних сфер життя суспільства, його соціальних інститутів. Філософські та світоглядні засади формування критеріїв для визначення соціальної та морально-естетичної оцінки суспільних явищ, відносин, дій та їх наслідків. Свобода та відповідальність особистості. Етос і мораль у сучасному суспільстві. Етичні засади проектної діяльності у сфері громадського здоров'я. Діалог як спосіб розв'язання соціальних, правових, етичних проблем та управлінських рішень.

Тема 2 Соціально філософські засади вивчення суспільства та держави. Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення

Соціально-філософські ідеї античності. Уявлення про людину та суспільство за доби Середньовіччя. Соціально-філософська думка доби Відродження. Теорія суспільного договору та природного права. Природний стан та суспільний договір. Концепція та походження влади. Засади демократичного урядування. Концепція розумного егоїзму. Створення та еволюція демократії. Поняття «суспільство». Формування суспільства та держави-нації. Характер відносин особистості та держави. Соціальний утопізм XVIII-XIX ст. Поняття соціальної норми та аномії. Класифікація видів соціальної дії. Теорія соціальних систем. Плюралістичні концепції суспільного розвитку. «Громадянське суспільство» в традиції філософсько-політичної та соціальної думки: республіканство та лібералізм. Концепція громадянського суспільства в філософсько-антропологічному вимірі. Громадянське суспільство, держава та право з соціально-філософських позицій. Феномен суспільної ідеології. Цивілізаційні функції держави. Сутність, структура та функції політичної системи. Політична свідомість і політична культура як елементи політичної системи. Роль людської особистості в сучасній політичній системі. Феномен лідерства. Філософські засади громадського самоврядування.

Тема 3 Філософсько-антропологічний вимір існування суспільства та держави. Соціальні цінності в сучасному світі.

Соціальні ролі особистості. Соціальні спільноти та їх історична динаміка. Структурна ієрархія потреб та інтересів людської особистості. Демократія як людиновимірність політичного. Роль державної влади в умовах демократії. Підходи до визначення зобов'язань держави перед громадянами. Соціальна норма та соціальний контроль. Поняття цінності. Цінності в житті людини та суспільства. Історичний розвиток уявлень про цінності. Цінності у структурі соціуму. Ієрархія цінностей людського буття. Цінності як ядро світоглядної проблематики. Соціальна природа цінностей. Різноманіття та конфлікт цінностей. Ієрархія суспільних цінностей. Універсальні та партикулярні цінності. Норми та девіації у соціальній поведінці. Проблема суспільного ідеалу. Ідеали та ідеологія.

Модуль 2. Права людини та громадська участь

Тема 4 Конституціоналізм, ліберальна демократія та Україна. Система демократії в Україні та механізм її реалізації

Теорія конституціоналізму, конституція та її роль у державі. Поділ влади та політичні режими. Форми правління: президентська, парламентська, змішана. Загрози демократії (популізм, авторитаризм та тоталітаризм, низький рівень залученості громадян, тощо) та підтримка її сталого розвитку. Україна та конституціоналізм. Розвиток конституціоналізму на українських землях. Поділ влади в Україні. Суверенітет народу як засадничий принцип української Конституції. Законодавча, виконавча та судова влада в Україні, Президент України. Державна влада та місцеве самоврядування. Система стримувань і противаг. Адміністративно-територіальний поділ держави. Адміністративно-територіальний поділ України. Вибори, виборчі системи, політичні партії та їхні функції. Роль виборів у демократії. Прозорість влади. Риси демократичного і недемократичного режимів. Підзвітність влади. Демократичне врядування. Роль влади у вирішенні проблем суспільства. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України. Розвиток навичок з ідентифікації та аналізу суспільно важливих проблем, співвідповідальності уряду та громадян за їх вирішення. Оцінка ефективності виконання державою своїх функцій.

Тема 5 Права людини. Механізми захисту прав людини.

Сутність та природа прав людини, їх еволюція. Індивідуальні та колективні права. Сутність громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Зобов'язання держави щодо прав людини: поважати, захищати, втілювати. Негативні та позитивні права. Гідність, свобода, рівність, толерантність, демократія та справедливість як основа розуміння прав людини. Основні документи в галузі захисту прав людини. Системи захисту прав людини: універсальна та регіональні. Європейський суд з прав людини. Національні механізми захисту прав людини. Особливості захисту прав вразливих верств населення. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Конвенція про права осіб з інвалідністю. Захист прав людини під час воєнних дій.

Тема 6 Принципи демократії

Принципи демократії (громадська участь, рівність, політична толерантність, підзвітність, прозорість, регулярні чесні та вільні вибори, економічна свобода, протидія зловживанню службовими повноваженнями, визнання результатів виборів, права людини, багатопартійні системи, верховенство права, правове закріплення прав людини). Сучасна демократія.

Тема 7 Характеристики громадянського суспільства.

Підходи до визначення та характеристики громадянського суспільства. Типи організацій громадянського суспільства. Дискусія про включеність деяких типів організацій (політичних партій, релігійних організацій, профспілок, медіа тощо) до громадянського суспільства. Умови для розвитку громадянського суспільства. Свобода об'єднань та свобода слова. Делегування соціальної відповідальності та децентралізація влади. Культура довіри та співпраці. Історичний огляд розвитку громадянського суспільства у Європі. Роль громадянського суспільства у розбудові демократії. Функції громадянського суспільства. Виклики для громадянського суспільства. Виклики для громадянського суспільства в умовах демократії. Історичні передумови формування громадянського суспільства в Україні. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні. Вплив громадянського суспільства на владу в Україні. Молодь та громадянське суспільство.

Тема 8 Громадянськість та демократія. Інструменти громадської участі в Україні.

Визначення громадянськості. Обов'язки громадян в умовах демократії. Переваги громадської участі. Роль влади у створенні умов для громадської участі. Урядування, скероване на громадян. Рівні залучення громадян владою: від маніпуляції до делегування повноважень та громадського контролю. Громадянська культура. Громадянські чесноти. Концепції громадянськості. Оцінка рівня власної залученості. Громадська участь в Україні: історія та сучасний стан. Форми громадської участі, доступні в Україні (мирні збори, громадські об'єднання, звернення, вибори, громадські слухання, бюджет участі тощо), їх правове регулювання та практичне застосування. Поінформоване громадянство. Активність громадян та ефективність громадської участі в Україні.

5. Очікувані результати навчання навчальної дисципліни

Після успішного вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти зможе:

РН1	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях
РН2	Здатність бути критичним і самокритичним
РН3	Здатність працювати в команді
РН4	Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні
РН5	Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації

6. Роль навчальної дисципліни у досягненні програмних результатів

Програмні результати навчання, досягнення яких забезпечує навчальна дисципліна.

Для спеціальності 229 Громадське здоров'я:

ПР2	Критично осмислювати факти, аналізувати та узагальнювати інформацію у професійній сфері.
ПР3	Приймати ефективні рішення з урахуванням цілей, ресурсів, законодавчих обмежень.
ПР6	Використовувати спеціалізоване програмне забезпечення, бази даних, інформаційно-комунікаційні технології для розв'язання складних задач у сфері громадського здоров'я
ПР9	Планувати і здійснювати прикладні дослідження у сфері громадського здоров'я, аналізувати їх результати, обґрунтовувати висновки.
ПР13	Брати участь у розробці стратегій, політик та заходів з громадського здоров'я, здійснювати ефективну комунікацію у сфері громадського здоров'я з використанням різних каналів та технік комунікації з метою донесення ідей, рішень та власного досвіду до фахівців і нефахівців.

7. Види навчальних занять та навчальної діяльності

7.1 Види навчальних занять

Тема 1. Гуманістичний світогляд як основа діяльності майбутнього фахівця. Етичні засади професійної та громадської діяльності.

Лк1 "Гуманістичний світогляд як основа діяльності майбутнього фахівця."

Світогляд фахівця як система наявних понять і уявлень про світ: природу, людину, суспільство і про самого себе. Сучасні світоглядні принципи, ідеали, цінності, що лежать в основі підготовки фахівців. Основні компоненти професійного світогляду фахівця: пізнавальний, ціннісно-нормативний, емоційно-вольовий та дієво-практичний.

Пр1 "Етичні засади професійної та громадської діяльності."

Аксеологічна (ціннісна) сторона світогляду як регулятор професійної та громадської діяльності. Розвиток та функціонування різних сфер життя суспільства, його соціальних інститутів. Філософські та світоглядні засади формування критеріїв для визначення соціальної та морально-естетичної оцінки суспільних явищ, відносин, дій та їх наслідків. Свобода та відповідальність особистості. Етос і мораль у сучасному суспільстві. Етичні засади проектної діяльності у соціокультурній сфері.

Пр2 ""Етичні засади професійної та громадської діяльності.""

Етичні засади проектної діяльності у соціокультурній сфері. Планування проєкту.

Тема 2. Соціально філософські засади вивчення суспільства та держави. Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення

Лк2 "Соціально філософські засади вивчення суспільства та держави. Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення."

Соціально-філософські ідеї античності. Уявлення про людину та суспільство за доби Середньовіччя. Соціально-філософська думка доби Відродження. Теорія суспільного договору та природного права. Природний стан та суспільний договір. Концепція та походження влади. Засади демократичного урядування. Концепція розумного егоїзму. Створення та еволюція демократії. Поняття «суспільство». Формування суспільства та держави-нації. Характер відносин особистості та держави. Соціальний утопізм XVIII-XIX ст. Поняття соціальної норми та аномії. Класифікація видів соціальної дії. Теорія соціальних систем. Пліуралістичні концепції суспільного розвитку.

Пр3 "Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення"

«Громадянське суспільство» в традиції філософсько-політичної та соціальної думки: республіканство та лібералізм. Концепція громадянського суспільства в філософсько-антропологічному вимірі. Громадянське суспільство, держава та право з соціально-філософських позицій. Феномен суспільної ідеології. Цивілізаційні функції держави. Сутність, структура та функції політичної системи. Політична свідомість і політична культура як елементи політичної системи.

Пр4 ""Громадянське суспільство в горизонті філософського осмислення""

Роль людської особистості в сучасній політичній системі. Феномен лідерства. Філософські засади громадського самоврядування. Планування проєкту.

Тема 3. Філософсько-антропологічний вимір існування суспільства та держави. Соціальні цінності в сучасному світі.

Лк3 "Філософсько-антропологічний вимір існування суспільства та держави. Соціальні цінності в сучасному світі."

Соціальні ролі особистості. Соціальні спільноти та їх історична динаміка. Структурна ієрархія потреб та інтересів людської особистості. Демократія як людиновимірність політичного. Роль державної влади в умовах демократії. Підходи до визначення зобов'язань держави перед громадянами.

Пр5 "Соціальні цінності в сучасному світі."

Соціальна норма та соціальний контроль. Поняття цінності. Цінності в житті людини та суспільства. Історичний розвиток уявлень про цінності. Цінності у структурі соціуму. Ієрархія цінностей людського буття. Цінності як ядро світоглядної проблематики. Соціальна природа цінностей. Різноманіття та конфлікт цінностей. Ієрархія суспільних цінностей.

Пр6 ""Соціальні цінності в сучасному світі.""

Універсальні та партикулярні цінності. Норми та девіації у соціальній поведінці. Проблема суспільного ідеалу. Ідеали та ідеологія. Планування проєкту.

Тема 4. Конституціоналізм, ліберальна демократія та Україна. Система демократії в Україні та механізм її реалізації

Лк4 "Конституціоналізм, ліберальна демократія та Україна. Система демократії в Україні та механізм її реалізації."

Теорія конституціоналізму, конституція та її роль у державі. Поділ влади та політичні режими. Форми правління: президентська, парламентська, змішана. Загрози демократії (популізм, авторитаризм та тоталітаризм, низький рівень залученості громадян, тощо) та підтримка її сталого розвитку.

Пр7 "Система демократії в Україні та механізм її реалізації."

Україна та конституціоналізм. Розвиток конституціоналізму на українських землях. Поділ влади в Україні. Суверенітет народу як засадничий принцип української Конституції. Законодавча, виконавча та судова влада в Україні, Президент України. Державна влада та місцеве самоврядування. Система стримувань і противаг. Адміністративно-територіальний поділ держави. Адміністративно-територіальний поділ України. Вибори, виборчі системи, політичні партії та їхні функції. Роль виборів у демократії. Прозорість влади. Риси демократичного і недемократичного режимів. Підзвітність влади. Демократичне врядування. Роль влади у вирішенні проблем суспільства. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України.

Пр8 ""Система демократії в Україні та механізм її реалізації.""

Розвиток навичок з ідентифікації та аналізу суспільно важливих проблем, співвідповідальності уряду та громадян за їх вирішення. Оцінка ефективності виконання державою своїх функцій. Планування дослідження в проєкті.

Тема 5. Права людини. Механізми захисту прав людини.

Лк5 "Права людини. Механізми захисту прав людини"

Сутність та природа прав людини, їх еволюція. Індивідуальні та колективні права. Сутність громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав людини. Зобов'язання держави щодо прав людини: поважати, захищати, втілювати. Негативні та позитивні права. Гідність, свобода, рівність, толерантність, демократія та справедливість як основа розуміння прав людини.

Пр9 "Механізми захисту прав людини."

Основні документи в галузі захисту прав людини. Системи захисту прав людини: універсальна та регіональні. Європейський суд з прав людини. Національні механізми захисту прав людини.

Пр10 ""Механізми захисту прав людини.""

Особливості захисту прав вразливих верств населення. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Конвенція про права осіб з інвалідністю. Захист прав людини під час воєнних дій.

Тема 6. Принципи демократії

Лк6 "Принципи демократії"

Принципи демократії (громадська участь, рівність, політична толерантність, підзвітність, прозорість, регулярні чесні та вільні вибори, економічна свобода, протидія зловживанню службовими повноваженнями, визнання результатів виборів, права людини, багатопартійні системи, верховенство права, правове закріплення прав людини). Сучасна демократія.

Пр11 "Принципи демократії"

Принципи демократії (громадська участь, рівність, політична толерантність, підзвітність, прозорість, регулярні чесні та вільні вибори, економічна свобода, протидія зловживанню службовими повноваженнями, визнання результатів виборів, права людини, багатопартійні системи, верховенство права, правове закріплення прав людини).

Пр12 "Принципи демократії"

Сучасна демократія. Проведення дослідження в рамках проєкту.

Тема 7. Характеристики громадянського суспільства.

Лк7 "Характеристики громадянського суспільства"

Підходи до визначення та характеристики громадянського суспільства. Типи організацій громадянського суспільства. Дискусія про включеність деяких типів організацій (політичних партій, релігійних організацій, профспілок, медіа тощо) до громадянського суспільства. Умови для розвитку громадянського суспільства. Свобода об'єднань та свобода слова. Делегування соціальної відповідальності та децентралізація влади. Культура довіри та співпраці. Історичний огляд розвитку громадянського суспільства у Європі.

Пр13 "Характеристики громадянського суспільства."

Роль громадянського суспільства у розбудові демократії. Функції громадянського суспільства. Виклики для громадянського суспільства Виклики для громадянського суспільства в умовах демократії. Історичні передумови формування громадянського суспільства в Україні.

Пр14 "Характеристики громадянського суспільства"

Сучасний стан громадянського суспільства в Україні. Вплив громадянського суспільства на владу в Україні. Молодь та громадянське суспільство. Планування заходів проєкту.

Тема 8. Громадянськість та демократія. Інструменти громадської участі в Україні.

<p>Лк8 "Громадянськість та демократія. Інструменти громадської участі в Україні"</p> <p>Громадянськість та демократія. Інструменти громадської участі в Україні. Визначення громадянськості. Обов'язки громадян в умовах демократії. Переваги громадської участі. Роль влади у створенні умов для громадської участі. Урядування, скероване на громадян. Рівні залучення громадян владою: від маніпуляції до делегування повноважень та громадського контролю. Громадянська культура. Громадянські чесноти. Концепції громадянськості.</p>
<p>Пр15 "Громадянськість та демократія. Інструменти громадської участі в Україні."</p> <p>Оцінка рівня власної залученості. Громадська участь в Україні: історія та сучасний стан. Форми громадської участі, доступні в Україні (мирні збори, громадські об'єднання, звернення, вибори, громадські слухання, бюджет участі тощо), їх правове регулювання та практичне застосування.</p>
<p>Пр16 "Громадянськість та демократія. Інструменти громадської участі в Україні"</p> <p>Рівні залучення громадян владою: від маніпуляції до делегування повноважень та громадського контролю. Громадянська культура. Громадянські чесноти. Концепції громадянськості. Реалізація заходів в рамках проекту.</p>

7.2 Види навчальної діяльності

НД1	Виконання інтерактивних вправ
НД2	Виконання групового дослідницького завдання
НД3	Виконання групового практичного завдання
НД4	Електронне навчання у системах (перелік конкретизується викладачем, наприклад, Google Classroom, Zoom та у форматі Youtube-каналу)
НД5	Підготовка до лекцій
НД6	Робота з підручниками та релевантними інформаційними джерелами
НД7	Підготовка до практичних занять

8. Методи викладання, навчання

Дисципліна передбачає навчання через:

МН1	Інтерактивні лекції
МН2	Дослідницька робота
МН3	Мозковий штурм
МН4	Навчальна дискусія / дебати
МН5	Навчальна дискусія / дебати
МН6	Обмін думками (think-pair-share)
МН7	Проектний метод

Лекції надають студентам матеріали з теоретичної частини сучасних крос-культурних досліджень та проектів, знайомлять їх із основними поняттями крос-культурного менеджменту, що є основою для самостійного навчання здобувачів вищої освіти. Лекції ґрунтуються на використанні знань у вигляді окремих змістових модулів, що інтегруються з іншими частинами курсу. Вони доповнюються завданнями для самостійної роботи, виконання яких надає студентам можливість застосовувати теоретичні знання на практиці. Підготовка до лекцій сприятиме активізації

пізнавальної діяльності здобувачів за рахунок асоціації їх власного досвіду з предметом навчання.

Під час підготовки до презентацій та проєктів за результатами модульного навчання студенти розвиватимуть навички системного аналітичного та критичного мислення. Під час виконання вправ на семінарських вправ студенти отримують навички роботи в команді, тайм менеджменту та комунікаційні навички.

9. Методи та критерії оцінювання

9.1. Критерії оцінювання

Шкала оцінювання ECTS	Визначення	Чотирибальна національна шкала оцінювання	Рейтингова бальна шкала оцінювання
	Відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	5 (відмінно)	$170 \leq RD \leq 200$
	Вище середнього рівня з кількома помилками	4 (добре)	$140 \leq RD < 169$
	Непогано, але зі значною кількістю недоліків	3 (задовільно)	$120 \leq RD < 139$
	Можливе повторне складання	2 (незадовільно)	$0 \leq RD < 119$

9.2 Методи поточного формативного оцінювання

МФО1	Обговорення та самокорекція виконаної роботи студентами
МФО2	Перевірка та оцінювання письмових завдань
МФО3	Самостійне виконання студентами ситуаційних вправ на практичних заняттях та їх обговорення.
МФО4	Розв'язування ситуаційних завдань
МФО5	Обговорення та самокорекція виконаної роботи студентами

9.3 Методи підсумкового сумативного оцінювання

МСО1	Виконання пошуково-дослідного завдання (підготовка, презентація, захист)
МСО2	Поточні контрольні роботи (проміжний модульний контроль)
МСО3	Підготовка есе
МСО4	Звіт за результатами виконання практичних робіт

Контрольні заходи:

5 семестр		100 балів
МСО1. Виконання пошуково-дослідного завдання (підготовка, презентація, захист)		20
	Розробка проєкту в сфері громадського здоров'я	20
МСО2. Поточні контрольні роботи (проміжний модульний контроль)		55
	Звіти за роботу на лекціях та практичних заняттях. Тематичні тестування за результатами змістовного модулю (11x5)	55

МСО3. Підготовка есе		5
	Піготовка творчих ессе за тематикою занять	5
МСО4. Звіт за результатами виконання практичних робіт		20
	Робота в групах. Виконання практичних завдань. (4x5)	20

Контрольні заходи в особливому випадку:

5 семестр		30 балів
МСО2. Поточні контрольні роботи (проміжний модульний контроль)		20
	Тестування	20
МСО3. Підготовка есе		10
	Підготовка дослідницького есе за тематикою громадського здоров'я	10

Тестування

10. Ресурсне забезпечення навчальної дисципліни

10.1 Засоби навчання

ЗН1	Бібліотечні фонди
ЗН2	Інформаційно-комунікаційні системи
ЗН3	Мультимедіа, відео- і звуковідтворювальна, проєкційна апаратура (відеокамери, проєктори, екрани, смартдошки тощо)
ЗН4	Програмне забезпечення (для підтримки дистанційного навчання, Інтернет-опитування, віртуальних лабораторій, віртуальних пацієнтів, для створення комп'ютерної графіки, моделювання тощо та ін.)
ЗН5	Комп'ютери, комп'ютерні системи та мережі

10.2 Інформаційне та навчально-методичне забезпечення

Основна література	
1	Демократія: від теорії до практики / [Г. Берроуз, І. Совсун, С. Буров та ін.]. – Київ: Міжнародна фундація виборчих систем
2	Демократія: від теорії до практики. Посібник для студентів. Київ: Міжнародна фундація виборчих систем
3	Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. Київ,
4	Попович М. Бути людиною/ М.Попович. – Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». – 2016. 336 с. Режим доступу: https://img.yakaboo.ua/media/mediagallery/pdf/7/5/757131_extract.pdf
Допоміжна література	
5	Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні: історичний досвід і виклики сучасності: наукова записка – Київ
6	Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини – Київ, 2017

